

A. v. Gabain, *Die Natur des Prädikats in den Türkischen Sprachen*

[Türk dillerinde bildiricinin mahiyeti]: Ks A III, 84 — 94

Türkçede bildiricinin (praedicatum) mahiyeti üzerinde durulan bu yazıda yazar Türk cümlesini dört başlık altında toplamaktadır: 1. isim cümlesi: tar. *bu şahir yeğin* «bu şehir yakın»; 2. fiil cümlesi: tar. *sän kälir sâr* «sen gelirsün»; 3. iyelik (possessivum) ekli fiil cümlesi: tar. *käldiñ* «geldin»; 4. şahsın belirli bir fiil eki ile bildirildiği cümle: tar. *kilgil* «kıl».

Birinci gruba bütün bildirici isimleri (nomen) alınmakta ve bunlara *yoğk, yoğul, bar (var), tegül (deyil), kergek (gerek)* gibi aynı mahiyette sözler katılmaktadır. Bu sözlerin bazılarının pek yerinde etimologya aydınlatılmaları veya şimdiye kadar yapılan aydınlatma tamamlamaları vardır. *-kan, -ğan* eki de bu gruptan sayılmıştır.

İkinci grup cümlelere *-r, -maz, -mış, -yuk, -duk, -daçı, -ğuç, -ğlt, -ğa -ğuluk* ekleri girer. Bunlar dışında yalnız fiil şekilleri kullanılan ekler de vardır: *-sar, -gay*. Bu kategorinin bir başka bölümü de *-a, -u, -i* zarf-fiil (gerundium) eklerinin yardımı ile tasvirici yardımcı fiillerle münasebetlenen katışık fiillerdir: *toğ-a kel-ir, okı-y-u yür-ür*. Bu sonuçlar da, anlaşılan katışık karakterleri hep duyulduğu için, hiç bir zaman isim fonksiyonunda görülmezler.

Üçüncü yalnız gruba *-ti* geçmiş zaman (praeteritum) eki girmektedir. Fiilden mücerret isim yapan *-t* ekinden türediği kabul edilmekle birlikte, mücerret bir kavramın geçmiş zaman bildirmesi keyfiyeti müellifçe aydınlatılamamakta ve belki umumî dil bilgisi yönünden işin aydınlanabileceği ileri sürülmektedir.

Dördüncü grupta ise, emir-dilek (imperativum-optativum) ekleri ele alınmakta ve burada şahısların, şahıs alâmetleri bulunmaksızın, ayrı eklerle belirtildiği söylenmektedir: *kıl-ayın, kıl, kıl-zun*. Yazara göre, bunlar hiç değilse kısmen, yardımcı fiillerden türemiş olabilirler. İsim kullanılışlarının bulunmaması da bu sebepten olabilir.

Yazı sahibi bütün bunlardan şu neticeye varmaktadır: Emir-dilek ekleri dışında fiil eski türkçede isim menşelidir. Buna göre türkçede aslında yalnız isim cümlesi ve dolayısıyla sadece baş cümle vardı. Katışık şekillerden türemiş fiil cümleleri (tar. *bilät < bil-ä yat-ur, bilip < bil-ip tur-ur*) daha sonra meydana gelmişlerdir. Türk fiilinin objektifliğine Altay dillerinden moğolca ve tunguzcada da şahıs âla-metlerinin mühim ölçüde bulunmaması delil sayılabilir.

Türk çekimli fiilin (verbum finitum) mahiyet ve menşei araştırılan bu yazıda birinci derecede dikkati çeken cihet isim-fiil (participium) tabirinin kullanılmamış olmasıdır. Bununla nasıl bir maksat güdüldüğünü tahmin etmek gerçekten güç olmaktadır. İsim-fiil eki kendisinde zaman kavramı bulunduran bir fiilden isim yapma şekli olduğuna göre, buradan çıkılsa idi, türkçede bu çeşit eklerden geçmiş zaman bildirenlerin *-miş, -tuğ, -ğan>-an*, geniş zaman (aoristos) bildirenlerin *-r, -ar, -ur, -ır* ve olumsuz (negativum) *-máz* ile *-yuk*, gelecek zaman bildirenlerin de *-taçı, -ası, -açak* 'tan ibaret olduğu seçilmekle, ikinci grupta toplanan ekler bunlar olacak, *-ğu* ve genişletilmişleri *-ğuçı, -ğuluğ* ile *-ğlı* zaman bildirmedikleri, *-sar* ve *-ğay* ise, yalnız çekimli fiil kullanılışları ile güdüldükleri için, dışarıda kalacaklardı. Böylelikle bu grup da birinci grupta toplanan bildirici isimleri ve bunlar arasında manalarının elverişliliği yüzünden daha fazla bildirici olarak görülen isimlerden eksiz veya şahıs zamirleri ile çekilen isimler olduklarına göre, hepsini türkçede objektif fiil örnekleri olarak, bir başlık altında toplamak yerinde sayılabilir.

Üçüncü grup zapan *-tı* için ise, şunlar söylenebilir: 1. Türkçede *-t* ekinden başka iyelik ekleri ile çekimli fiil yapan *-ğu (-ğu-m, -ğ-ñ -ğu-sı* v. b. ve analogya yolu ile meydana geldiği anlaşılan *-sa* ekinin daha sonraki çekimleri *sa-m, sa-ñ* v. b. vardır. Bu bakımdan *-t*'yi yalnız kabul edemeyiz; 2. *-t* eki gerek eski, gerek yeni türkçede en yaygın çekimli fiil eklerinden biridir; 3. daha çok *-ut* şeklinde görülen fiilden mücerret isim yapan ek ise, eski türkçede pek fazla görülmediği gibi, en yaygın kullanıldığı daha sonraki metinlerde de mana ve şekilce ekimizle yakınlığı tesbit edilememektedir; 4. mücerret kavram bildiren bir isim şekli çekimli fiile geçişte, *-ğu -sar>-sa* ve *-malu>-malı*'da olduğu gibi, zaman (tempus) değil, kip (modus) manası vermeli idi.

Dördüncü bölümü meydana getiren emir-dilek eklerine gelince, bunlar da bildirme kipi (modus indicativus) dışında kalan kipler için kullanılan ekler başlığı altında toplandıktan sonra, 1) *-sar -malu* gibi şahıs ekleri ile çekilenler ve 2) kip ve şahıs ekini kendinde toplayan *-ayın, -ayım, -alım, -ğil, -zun* gibiler olmak üzere bölünebilirler. Bunlardan ikinci bölümdekilerin asılları da karanlık olmakla, meseleye bir dereceye kadar ışık serpebilecek şu noktalar belirtilebilir: 1. *-tuğ* geçmiş zaman isim-fiil eki de bir çok Türk lehçelerinde *-t*'li geçmiş zamanda 1. çkl. olarak görülür; 2. *-zun* ekinin daha eski şekli olan *-zu* Bilge Kağan Yazıtında *-tuğ*'a paralel olarak isim gibi

kullanılmıştır: *Teñri yarlıka-zu, kutum bar üçün* «Tanrı inayet ettiği, talihim, olduğu için» yanında *Teñri yarlıka-duğ üçün, kutum, ülügüm bar üçün* «Tanrı inayet ettiği için, talihim, kısmetim olduğu için» (D 23; krş. W. Bang, *Studien zur vgl. Grammatik d. Türksprachen*: SBAW 3. Stück. Berlin 1916 § 8).

Türkçede çekimli fiil olarak kullanılan yukarıdanberi sayılan ekler arasında *-ğay* gelecek zaman-dilek eki de isim-fiil fonksionu bulundurmakla birlikte, zaman bildirmek sebebi ile, güçlük yapmaktadır. Ancak müellifin ileri sürdüğü *-ğa > -ğay* gelişmesi tarihi gerçeğe uymadığından, şöyle bir teklif yapılabilir: en eski metinlerden beri görülen *-ğay* yanında sonra bir de *-ğa* meydana gelmesi fiilden isim yapma eki *-ğa* 'ya benzetilme, yani analogya yüzünden olabilir. Bundan eski Anadolu türkçesinde gelecek zaman ve dilek için kullanılan *-a* 'nın çıkmış olması ise, normal bir ses gelişmesidir. *-sar* şart ekinin de menşei aydınlanmış sayılamaz. Eski Anadolu ve pek dar olarak Doğu türkçesinde görülen isim kullanılışı olmayan *-ısrar* gelecek zaman eki ise, iki heceli olduğuna göre, hatıra her hangi bir katışık fiilden türemiş olması geliyor.

Bütün bunlar toplandığı zaman, aydınlanamayan bazı menşelere rağmen, türkçede fiilin isim asıllı olduğu hususunda şekiller içinde kendini boğdurmeyen müellifin iddiası haklı kabul edilmek gerekiyor.

Yazarla uyuşmadığım bazı konu kenarında kalan meselelere de kısaca dokunayım: 1. *-ğan* ve *-қан* 'da imahiyetçe biri birinden ayrı iki ek karıştırılmışsa benziyor: a) *-ğan* isim-fiil eki ve b) *-қан* zarf yapma eki: *kılmaz-қан, amtı-қан, erte-ken*. 2. *okıyor* 'u *okı-y-ı yür-ür* 'den değil, *okı-y-ı yori-r* 'dan türemiş kabul etmek daha kestirme ve normal yol olmalı. 3. Türk fiilinin menşei isim olduğuna göre «fiil cümlesi» tabiri yersiz bir kullanım sayılabilir.

M. Mansuroğlu

J. Deny, *Structure de la langue turque* [Türk dilinin yapısı]
Conférence de l'Institut de linguistique à l'Université de
Paris, IX, Paris 1950, s. 17 — 51.

Türkiye türkçesinin bol malzeme ile en tam gramerini yazmak şerefini daha uzun yıllar muhafaza edecek olan tanınmış Fransız bilgini J. Deny 1949 yılında dilciler için yaptığı bir konuşmada